นิเวศวิทยาวัฒนะธรรมเชิงพุทธ
Buddhist Cultural Ecology

พระครูอุดมธรรมวัตร (มัจฉา บุญไชย)[1],
พระมหาสำรอง สญฺญโต[2] และ ประยูร แสงใส[3]
มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี[1,2,3]
PhrakhruUdomthamwat (Matcha Bunchai)[1],
Phramaha Samrong Saññato[2] and Prayoon Saengsai[3]
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Ubonratchathani Campus[1,2,3]
Corresponding Author, E-mail: samrong.sea@mcu.ac.th

****

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนในพระพุทธศาสนา มีความหมายถึงสิ่งที่เรียกว่า บริขารหรือบริวาร คือ สิ่งที่อยู่แวดล้อมกันทั้งสิ่งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ระบบนิเวศในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติ แบ่งเป็นระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุตุนิยาม และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ พีชนิยาม และจิตนิยาม และ (2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม แบ่งเป็นระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และที่เป็นนามธรรม รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการมี 2 ด้าน คือ รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธเถรวาทภายนอกตามหลักสัปปายะ 7 และรูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธเถรวาทภายในตามหลักภาวนา 4 มีเป้าหมาย 2 ประการ คือ เป้าหมายทางกาย ได้แก่ ปัจจัย 4 และเป้าหมายทางใจ ได้แก่ ผัสสะ 6 เพื่อจัดถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ให้เป็นปฏิรูปเทสถิ่นที่อยู่อาศัย

คำสำคัญ: นิเวศวิทยา; วัฒนธรรม; พุทธเถรวาท

* ได้รับบทความ: 27 พฤษภาคม 2565; แก้ไขบทความ: 26 ธันวาคม 2565; ตอบรับตีพิมพ์: 28 ธันวาคม 2565
Received: 27 May 2022; Revised: 27 December 2022; Accepted: 28 December 2022

Abstract

This paper aims to study the concept of cultural ecology. It is an anthropological concept that focus on the study of socio-cultural changes, emphasis on the influence of the environment as a factor in the process of cultural evolution. In Buddhism, what is known as necessities of Buddhist monks or followers are the environment, both natural and man –made, which affects human life and spiritual development. Ecology in Buddhism is divided into two types: 1) natural ecosystems, there is, non-living ecology, including physical laws and living natural systems, such as, biological laws and psychic law. 2) cultural ecology system. It consists of concrete and abstract cultural ecology. The integrated Buddhist cultural ecology model consists of 2 aspects: The external Theravada Buddhist cultural ecology according to the 7 Sappaya and the internal ecology based on the 4 Bhavana has two goals: the physical goal is factor of the four necessities of life and the mental goal is the 6 sense-impression to make human habitation a pleasant place to live.

Keywords: Ecology; Cultural; Buddhist

บทนำ

ในยุคปัจจุบันหลายประเทศเริ่มตระหนักถึงการสร้างเมืองให้เป็นนิเวศน์นคร (Eco-City) โดยมีความสนใจในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและลดการใช้พลังงานให้น้อยที่สุด โดยเลือกใช้พลังงานสะอาด เช่น พลังงานลม พลังงานแสงอาทิตย์ พลังงานความร้อนใต้ดิน รวมทั้งมีระบบบำบัดน้ำเสียเป็นน้ำดี และระบบการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ (Recycle) ซึ่งโครงการเหล่านี้ได้รับความสนใจจากประชาชนในเขตเมืองมากขึ้นโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กร ไม่แสวงหาผลกำไรมีการนำพื้นที่รกร้างในเมืองมาสร้างเป็นพื้นที่สาธารณะใจกลางเมือง ซึ่งปัจจัยสำคัญของการบูรณะพื้นที่ร้างเหล่านี้เพื่อเก็บรักษาวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์สมัยอดีตไว้เป็นอนุสรณ์สถาน และเป็นการใช้พื้นที่ให้เป็นประโยชน์คุ้มค่ามากที่สุดโดยเน้นการสร้างสวนสาธารณะจากพื้นที่ที่เต็มไปด้วยต้นไม้ขนาดน้อยใหญ่ที่ขึ้นตามธรรมชาตินั้นย่อมประหยัดกว่าและง่ายต่อการสร้างสิ่งใหม่ที่หลากหลายและเข้ากับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวจากการสร้างจุดดึงดูดไปหาความเป็นท้องถิ่นมากขึ้นเผื่อได้สัมผัสประสบการณ์การเข้าถึงความเป็นท้องถิ่นที่แท้จริง สวนและพื้นที่สาธารณะเป็นสถานที่ที่สามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวอยากมาท่องเที่ยว ดังนั้น หลายเมืองในประเทศแถบยุโรปจึงมีนโยบาย

ในการพัฒนาเมืองต้นแบบด้านการพัฒนาพื้นที่สีเขียวอย่างยั่งยืนได้เพราะการสร้างพื้นที่สีเขียวไม่ได้เป็นแค่หน้าที่ของคนใดคนหนึ่งเท่านั้น แต่มันมีความเชื่อมโยงระหว่างคนในท้องถิ่นสถาบันการศึกษา องค์กรต่าง ๆ ภาคธุรกิจ ภาคเอกชน และรัฐบาลเข้าด้วยกัน ก่อนที่จะทำความเข้าใจถึงแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ควรมีการแยกคำเพื่อทำความเข้าใจร่วมกันของคำ 3 คำ คือ คำว่า นิเวศวิทยา คำว่า สิ่งแวดล้อม กับ คำว่า วัฒนธรรม ก่อนเป็นอันดับแรก

ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

1. ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

เมื่อนำคำว่า นิเวศวิทยา มารวมกับคำว่า วัฒนธรรม จึงมีความหมายว่าวัฒนธรรมของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อม ดังนั้นนิเวศวิทยาวัฒนธรรม จึงหมายถึงการศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การปรับตัวของมนุษย์ในที่นี้หมายถึงกระบวนการที่มนุษย์ปรับสภาพร่างกาย การดำรงชีวิตและสังคมวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดภายใต้สภาพแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ จะเป็นการศึกษาลักษณะของการใช้เทคโนโลยีระบบเศรษฐกิจและการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งอาจศึกษาในมิติประวัติศาสตร์หรือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ข้อถกเถียงสำคัญคือ สังคมของมนุษย์ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างไร และสภาพแวดล้อมส่งผลต่อการจัดรูปแบบและระบบทางสังคมของมนุษย์อย่างไร (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ)

จูเลี่ยน เอส. สจ๊วต (Julian H. Steward, 1972 : 3) อธิบายว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การศึกษาที่จะทำความเข้าใจว่ามนุษย์ปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมอย่างไร โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างสังคม เทคนิคการยังชีพ ช่วงชั้นสังคม สภาพแวดล้อม สจ๊วตเชื่อว่า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติส่งผลต่อการเกิดวัฒนธรรมของมนุษย์ ดังนั้น เมื่อนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นวิธีการศึกษาหาข้อกำหนดหรือหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อมของมนุษย์แต่ละสังคม นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจึงแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม เพราะนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในแต่ละสภาวะแวดล้อมมากกว่ามุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่ใช้ได้กับวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม สิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือแก่นวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ

ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเน้นว่า ความเชื่อและการปฏิบัติต่าง ๆ ตามระบบวัฒนธรรมที่ดูเหมือนไร้สาระ ไม่มีเหตุผล แต่อาจมีผลในด้านการใช้ทรัพยากรอย่างมีเหตุมีผลก็ได้ โดยคำนึงถึงระดับของเทคโนโลยีที่ใช้เฉพาะสถานที่ด้วย เช่น การกินเนื้อวัวเป็นของต้องห้ามของชาวฮินดูทั้งที่ความอดอยาก

ยากจนมีไปทั่วอินเดียนั้น มาร์วิน แฮร์ริส (Harris. M., Cow., 1975 : 83) อธิบายสิ่งเหล่านี้ว่า การห้ามกินเนื้อวัว มีความหมายว่า วัวมีไว้ใช้ลากคันไถ หากไม่มีวัวก็จะไม่อาจทำการเกษตรได้ ดังนั้น ข้อห้ามทางศาสนาจึงเป็นการเพิ่มความสามารถของสังคมเกษตรกรรมในระยะยาว และกล่าวว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การศึกษาการทำสงครามกันของกลุ่มชนสมัยบรรพกาล เพื่อที่จะอธิบายว่าสงครามเป็นกลไกหนึ่งในการปรับสมดุลของจำนวนประชากรให้เหลือพอที่จะสามารถอาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์หนึ่ง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ส่วนคลิฟฟอร์ด กีทซ์ (Clifford Geertz, 1963 : 158) ได้ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวิถีการเกษตรในอินโดนีเซีย และได้เขียนหนังสือ Agricultural Involution ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบนิเวศ พี่มีต่อโครงสร้างสังคม วัฒนธรรมและสภาวะทางชีววิทยาเข้าด้วยกันในการศึกษาพัฒนาการของสังคม

ชนัญ วงษ์วิภาค ให้ความหมาย นิเวศวิทยาวัฒนธรรม ว่า นิเวศวิทยานั้นเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต (พืชและสัตว์) กับสภาพแวดล้อม ส่วนทางด้านมานุษยวิทยาจะมุ่งเน้นความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก โดยพยายามค้นคว้าเข้าใจพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ในความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมอย่างไร พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดจากการเรียนรู้ คือ พฤติกรรมทางวัฒนธรรมและปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม มนุษย์อยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเหมือนอุปกรณ์ในการปรับตัวโดยอาศัยสื่อกลางต่างๆคือ เทคโนโลยี ภาษารูปแบบการจัดระเบียบกลุ่มและอุดมการณ์ เรียนรู้สะสมอบรมบ่มนิสัยหรือสืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน โดยใช้วัฒนธรรมดัดแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตน (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2532 : 10)

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ ให้ความหมาย นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การปรับตัวของมนุษย์ในที่นี้หมายถึงกระบวนการที่มนุษย์ปรับสภาพร่างกาย การดำรงชีวิตและสังคมวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดภายใต้สภาพแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ จะเป็นการศึกษาลักษณะของการใช้เทคโนโลยีระบบเศรษฐกิจและการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างไร และสภาพแวดล้อมส่งผลต่อการจัดรูปแบบและระเบียบทางสังคมของมนุษย์อย่างไร

สรุปได้ว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม ดังที่ จูเลี่ยน เอส สจ๊วต ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือ การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อม

ธรรมชาติเป็นเงื่อนไข นิเวศวิทยาวัฒนธรรมนี้จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากร สิ่งแวดล้อมทางสังคม และลักษณะทางกายภาพในสังคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ในลักษณะที่เป็นองค์รวมในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุมกระบวนการก่อเกิดการดำรงอยู่ พัฒนาการความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคมและวัฒนธรรม ไม่แยกส่วนนับแต่ความเป็นองค์รวมของมติจิตใจ จิตวิญญาณ กับกายภาพและวัตถุ ระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ระบบสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความเชื่อและสิ่งศรัทธาศาสนาและศิลปะ

นิเวศวิทยาวัฒนะธรรมพระพุทธศาสนา

1. ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสดาผู้ก่อตั้งนั่นคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้ต้นสาละดอกบานสะพรั่ง ณ สวนลุมพินีวันต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริวารเสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญทรงนาพระราชโอรสไปด้วยให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว้าพระราชโอรสทรงนั่งสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออกบรรลุปฐมญาณเวลาต่อมาเจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกจากพระราชวังไปทรงถือบวชเป็นนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที่และศึกษา ณ สำนักของอาฬารดาบสกับอุทกดาบสซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพรต่อจากนั้นเสด็จไปบำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลาเสนานิคมริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเมื่อตรัสรู้แล้วเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา 45 พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้ต้นสาละคู่ในป่าไม้สาละ (พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ), 2554 : 10) เนื่องจากคำว่าระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่โดยการพิจารณาถึงลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่าง ๆ ตามที่ดำรงอยู่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกันรวมถึงการตีความตามศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งมีความสอดคล้องกับนักวิชาการศาสนาได้กำหนดไว้จึงพอสรุปความหมายของสิ่งแวดล้อมได้ ดังนี้

จากข้อความข้างต้นสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายดังนั้นหากพิจารณาในมิติความสำคัญของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแบบองค์รวมโดยการสร้างความกลมกลืนของกายจิตสังคมและจิตวิญญาณให้ได้รับการตอบสนองตามความจำเป็นและเพียงพอต่อความต้องการนอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการบูรณาการความรู้ด้านต่าง ๆ การจัดสิ่งแวดล้อมให้เกิดสะดุลกับวิถีชีวิตมนุษย์หรือกล่าวได้ว่าการจัดสิ่งแวดสื่อมที่ดีที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตที่ดีของคนนั่นเอง

ในภาษาบาลีมีศัพท์ที่แสดงลักษณะของสิ่งแวดล้อมอยู่หลายศัพท์เช่นคำว่า “บริวาร” ซึ่งหมายถึงสิ่งแวดล้อมของสมทบและสิ่งประกอบร่วม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2548 : 109) ตัวอย่างเช่น ผ้าบริวารบริวารกฐินเป็นต้นนอกจากนี้ยังมีวนอุทยานมีต้นไม้ดอกไม้พืชพรรณต่าง ๆ และมีสัตว์นานาชนิดเป็นสิ่งประกอบร่วมส่วน ป. หลงสมบุญ (ม.ป.ป. : 547) กล่าวว่าปริขารหรือบริวารหมายถึงเครื่องล้อมเครื่องห้อมล้อมหรือเครื่องแวดล้อม

จากความหมายของบริวารหรือปริวารข้างต้นสามารถนำมาอธิบายลักษณะของการแวดล้อมซึ่งกันและกันของสิ่งต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535 : 72) ได้ว่า “ก็บริวาร (เครื่องแวดล้อม) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าบริขารดังปรากฏในพระบาลีว่าพระนครเป็นสถานที่อันเขาล้อมดีแล้วด้วยนครบริขาร 7” ข้อความข้างต้นนี้หมายถึงเมืองที่มีกำแพงเมืองยาวสูงใหญ่ล้อมรอบไว้ถึง 7 ชั้น ซึ่งกำแพงมีความหมายตรงกับสิ่งแวดล้อมเพราะมีลักษณะโอบเมืองไว้ในวงรอบของตนและทุกสิ่งที่อยู่ภายในกำแพงเมืองต่างก็มีกำแพงและสิ่งอื่น ๆ เป็นสิ่งแวดล้อมตนเอง

นอกจากนั้นแล้วยังมีคำที่ใช้ใกล้เคียงในภาษาบาลีอีก 3 คำ คือ

1. อารามโดยพยัญชนะแปลว่า “เป็นที่มารื่นรมย์” โดยอรรถแปลว่า “สวน” เพราะในสมัยพุทธกาลนั้นพุทธศาสนิกชนนิยมถวายสวนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เช่นเวสุวันวนาราม เป็นสวนที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นที่ประทับแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์หรือพระเชตวันวนาราม สวนที่อนาถบิณ ฑิกเศรษฐีถวายแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เป็นต้น

2. อาวาสโดยพยัญชนะแปลว่า “ที่อยู่” ซึ่งเป็นความหมายที่กว้าง แต่ถ้าจะจำกัดขอบเขตให้แคบลงว่าหมายถึงวัดก็ต้องมีภิกขุศัพท์เป็นคำจำกัดความข้างหน้าว่า ภิกขุนมาวาโส แปลว่า ที่อยู่ของภิกษุสงฆ์คือวัดโดยอรรถกถาในอภิธานัปปทีปิกาแปลว่าเรือนเป็นไวพจน์ของคำว่า ฆร เป็นต้น

3. วิหารนั้นโดยพยัญชนะแปลว่าที่อยู่คล้ายกับอาวาส แต่ตามพระวินัยเช่นในมหัลลกสิกขาบทที่ตันแห่งสังฆาทิเสสและในอนุศาสน์ท่านหมายเอาสิ่งปลูกสร้างเป็นหลังและสังเกตในที่ทั่วไปดูเหมือนเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐปูน คือ แต่เพราะวิหารนั้นสร้างไว้ในที่อยู่ของภิกษุทั้งหลายจึงเรียกว่าวิหารคล้ายกับคำว่าวัดในภาษาไทย (สมเด็จพระธีรญาณมุนี, 2528 : 10)

ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่าสิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายอยู่ 2 นัยยะกล่าวคือความหมายในลักษณะกว้างและความหมายในลักษณะแคบโดยในความหมายที่กว้างและความหมายในลักษณะแคบโดยในความหมายที่กว้างนั้นหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์รวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วยก็เป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่น ๆ ด้วยเช่นกันส่วนในความหมายแคบนั้นหมายถึงธรรมชาติที่แวดล้อมมนุษย์และมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในแง่ต่าง ๆ นั้นคือเป็นที่อยู่อาศัยเป็นอาหารเป็นเครื่องนุ่งห่มเป็นแหล่งของยารักษาโรคเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหรือแม้กระทั่งเป็นสถานที่ในการฝึกอบรมพัฒนาตนเป็นต้นจึงสามารถสรุปได้ว่าระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่แวดล้อมกันและมีความสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในระบบนิเวศนั้น ๆ

2. ประเภทของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา

ระบบนิเวศประกอบด้วยกลุ่มสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันที่ต้องพึ่งองพึ่งพากันโดยทางตรงและทางอ้อมในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการประกอบอาชีพห่วงโซ่อาหารและพัฒนาวัฒนธรรมเนื่องจากมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับสิ่งมีมีชีวิตอื่น ๆ แต่เป็นความสัมพันธ์แบบองค์รวมทั้งด้านชีววิทยาจิตวิทยาสังคมวิทยาและวัฒนธรรมซึ่งเรียกว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมโดยเริ่มจากความสัมพันธ์โดยตรงในระดับจุลภาคมนุษย์ปฏิสัมพันธ์ด้วยระหว่างพัฒนาการมนุษย์โครงสร้างมีลักษณะเป็นเครือข่ายและจะมีความสัมพันธ์เป็นแบบทางอ้อมมากขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงระดับมหภาคในที่นี้ การจัดแบ่งระบบนิเวศในพระพุทธศาสนาออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) และระบบนิเวศทางวัฒนธรรม (Cultural Ecosystems) มีรายละเอียด ดังนี้

3. ระบบนิเวศทางธรรมชาติ

ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) ในทางวิทยาศาสตร์ได้มีการแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงของสสารและมีการถ่ายทอดพลังงานระหว่างกันด้วยความสัมพันธ์แบบต่าง ๆ มีการแบ่งประเภทกว้าง ๆ เป็นระบบนิเวศทางบกน้ำจืดบรรยากาศหรือทะเลความแตกต่างจะเกิดจากธรรมชาติของสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ไม่เหมือนใครสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในแต่ละประเภทและมีการเพิ่มเติมต่อมา คือ ระบบนิเวศเทคนิค (Technoecosystems) ซึ่งเป็นระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบหรือเป็นผลจากกิจกรรมของมนุษย์ (Odum. E.P. ; Barrett. G.W., 2005 : 598) แต่ในที่นี้ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น 2 ประเภทคือระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Natural Ecosystems) และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems) มีรายละเอียด ดังนี้

1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต

ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Natural Ecosystems) ในทางวิทยาศาสตร์ประกอบด้วยอนินทรียสารเช่นคาร์บอนไนโตรเจนคาร์บอนไดออกไซด์น้ำและออกซิเจนเป็นต้นอินทรียสารเช่น โปรตีนคาร์โบไฮเดรตและฮิวมัสเป็นต้นและสภาพแวดล้อมทางกายภาพเช่นแสงอุณหภูมิความเป็นกรดเป็นด่างความเค็มและความชื้นเป็นต้นในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิตเช่น อากาศแม่น้ำลำคลองภูเขาถ้ำซอกหินเป็นต้นดังปรากฏในพระสูตรเตวิชชสูตรว่า “หมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะประทับอยู่ ณ อัมพวันใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 9/518/230) นอกจากนี้ยังปรากฏคำว่าลำคลองหนองบึงแม่น้ำน้อยใหญ่ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 25/726/671) และปรากฏในการละนิวรณ์ 5 ในเรื่องของเสนาสนะเงียบสงัดคือป่าโคนไม้ถ้ำป่าช้าป่าชัฏที่แจ้งลอมฟาง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 9/216/73) ก้อนกรวดและก้อนหิน (มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย. 12/433/462) น้ำในมหาสมุทรและมหาสมุทร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 16/81/166) ซึ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนารู้จักกันดีในหลักการเรื่อง “นิยาม 5” แม้ว่าหลักฐานในชั้นปฐมภูมิจะแสดง “นิยาม” ภาษาบาลีโรมันใช้คำว่า “Niyama” คือ กฎธรรมชาติ 5 ประการ (The Five Aspects of Natural Law) หมายถึงความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 20/137/385) ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเรื่องธรรมนิยามทั้งในสังยุตตนิกายนิทานวรรคปัจจัยสูตรตรัสเรื่องปฏิจจสมุปบาทและในอังคุตตรนิกายทุกกนิบาตอุปปาทาสูตรตรัสเรื่องสามัญญลักษณะ แต่เพียงสั้น ๆ ว่าคือธรรมนิยาม แต่หลักฐานในชั้นอรรถกถานอกจากพระพุทธโฆสเถระจะให้ความหมายที่แตกต่างออกไปเล็กน้อยว่าเป็นความแน่นอนแล้วยังจำแนกความแน่นอนนี้ออกเป็น 5 ประเภท อีกด้วยดังปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีว่า ได้แก่ อุตุนิยามพีชนิยามจิตตนิยามกรรมนิยามและธรรมนิยามตามลำดับ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 13/56/100-101) นอกจากนั้นคำอธิบายร่วมสมัยก็เป็นจุดเริ่มต้นในการใช้คำว่า “กฎธรรมชาติ” มาอธิบายนิยามกันอย่างแพร่หลายในยุคปัจจุบัน ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2555 : 153) ได้อธิบายไว้ว่า 1) อุตุนิยามคือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ 2) พีชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ 3) จิตตนิยามคือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต 4) กรรมนิยามคือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของมนุษย์และธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลายเป็นความเป็นไปตามธรรมดา

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติ เช่น อุณหภูมิดินฟ้าอากาศสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิดหลักของอุตุนิยามตามแนวพระพุทธศาสนามุ่งให้ผู้ที่เข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยวัตถุอุตุนิยามคือลักษณะสภาวะต่าง ๆ ของธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และ อากาศ ซึ่งก็คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอก็จะเป็นไปโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนดหรือห้ามได้เช่นการที่จะเกิดฝนตกก็มีเหตุปัจจัยพียงพอให้เกิดฝนตกเช่นการระเหยของน้ำบนดินการรวมตัวของก้อนเมฆการเกิดลมพัดการกระทบกับความเย็นก่อให้เกิดฝนตกเป็นต้นตลอดจนปรากฏการณ์ทางวัตถุอื่น ๆ เช่นการเคลื่อนที่ของจักรวาลแรงดึงดูดแผ่นดินไหวฟ้าผ่าเป็นต้นซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้พระพุทธศาสนาถือว่าเกิดขึ้นเพราะวัตถุธาตุต่าง ๆ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศปรับเปลี่ยนสภาวการณ์ของตัวเองเพราะอิทธิพลจากการปรับสถานะธาตุตามอุณหภูมิคือความร้อนและเย็นดังนั้นกฎข้อนี้จึงชื่อว่าอุตุนิยาม (อุตุในพระไตรปิฎกแปลว่าพลังงานฤดูความร้อนเย็น) พระพุทธศาสนากล่าวถึงกฎธรรมชาติประเภทแรกอันเป็นความแน่นอนตามธรรมดาที่เกี่ยวเนื่องกับอุณหภูมิความร้อนฝนฟ้าและสภาพภูมิอากาศตามธรรมชาติกฎนี้ว่าด้วยเรื่องของวิวัฒน์ของธรรมชาติทั้งในด้านความเจริญและความถดถอยสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์แบบในอดีตกาลเป็นตัวอย่างที่ดีของพัฒนาการด้านความเจริญของธรรมชาติ

ในขณะเดียวกันสภาพแวดล้อมในปัจจุบันก็เป็นตัวอย่างของพัฒนาการด้านความเสื่อมโดยเริ่มเข้าสู่ภาวะถดถอยดังปรากฏการณ์ภาวะโลกร้อนอันเนื่องมากจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศการละลายตัวอย่างรวดเร็วของภูเขาน้ำแข็งทางขั้วโลกเหนือฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลอุณหภูมิความร้อนของโลกและระดับน้ำทะเลที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องหรือที่รู้จักดีในชื่อภาวะโลกร้อน (Global Warming) ซึ่งได้แก่การที่อุณหภูมิโดยเฉลี่ยของชั้นบรรยากาศของโลกเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องอันมีสาเหตุมาจากก๊าซเรือนกระจก (Green House Gas) ล่าสุดในปี พ.ศ. 2557 ในการประชุมระหว่างรัฐบาลว่าด้วยเรื่องของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (The Intergovernmental Panel on Climate Change IPCC) นักวิทยาศาสตร์ลงความเห็นแล้วว่าภาวะโลกร้อนเกิดจากความเข้มข้นของก๊าซเรือนกระจกที่เพิ่มขึ้นซึ่งมาจากการกระทำของมนุษย์ (National Research Council, 2010 : 1) เช่น การเผาผลาญถ่านหินรวมไปถึงสารเคมีสารพิษต่าง ๆ ที่มีส่วนผสมของก๊าซเรือนกระจกที่มนุษย์ใช้ในการอำนวยความสะดวกแก่ตนเองก๊าซดังกล่าวนี้จะลอยขึ้นไปรวมตัวกันอยู่บนชั้นบรรยากาศของโลกทำหน้าที่เป็นตัวกักเก็บรังสีของดวงอาทิตย์มันจึงไม่สามารถสะท้อนกลับคืนไปได้เป็นเหตุให้อุณหภูมิของโลกเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงของโลกเหล่านี้เป็นกฎธรรมชาติที่แน่นอนตามธรรมดาดังที่พระพุทธโฆสาจารย์ได้แสดงไว้ว่าคือความแน่นอนของฤดูกาล “ในชนบทนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ การเก็บดอกไม้และผลไม้เป็นต้นโดยตัดครั้งเดียวเท่านั้นลมพัดลมไม่พัดแดดกล้าแดดอ่อนฝนตกฝนไม่ตกดอกบัวกลางวันแย้มกลางคืนหุบอย่างนี้เป็นต้นเป็นอุตุนิยาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 13/56/101) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแปรปรวนไม่คงที่ของอุณหภูมิอันเกิดจากพลังงานแสงอาทิตย์ซึ่งส่งผลต่อการออกดอกออกผลของพืชพันธุ์ดอกไม้และต้นไม้ลมแสงแดดและฝนที่ตกตามฤดูกาลที่แตกต่างรวมถึงกลางวันและกลางคืนที่เป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์และพฤติกรรมของธรรมชาติขอให้สังเกตว่าพระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงอุตุนิยามในเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางอุณหภูมิเท่านั้น แต่มิได้กล่าวถึงความเสื่อมโทรมด้านอุณหภูมิไว้ แต่ประการใดจึงอาจกล่าวได้ว่าความเสื่อมโทรมด้านอุณหภูมิเป็นสภาพความเปลี่ยนแปลงของฝนฟ้าและอากาศในระดับที่รุนแรงที่สุดภายใต้กฎแห่งอุตุนิยาม

สรุปความได้ว่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในพระพุทธศาสนาทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและอยู่รอบ ๆ ตัวเราเราสามารถสัมผัสได้ประกอบด้วยสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา แม่น้ำ ดิน ฟ้า แร่ธาตุ หิน ดินทราย ภูมิอากาศ รวมทั้งป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้าป่าช้าป่าชัฏที่แจ้งลอมฟาง และ มหาสมุทร เป็นต้น อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติเช่นอุณหภูมิดินฟ้าอากาศสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด

2) ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต

ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems) ในทางวิทยาศาสตร์แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ

(1) ผู้ผลิต (Producer) คือ พวกที่สามารถนำเอาพลังงานจากแสงอาทิตย์มาสังเคราะห์อาหารขึ้นได้เองจากแร่ธาตุและสารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ พืชสีเขียวแพลงค์ตอนพืชและแบคทีเรียบางชนิด พวกผู้ผลิตที่มีความสำคัญมากเพราะเป็นส่วนเริ่มต้นและเชื่อมต่อระหว่างส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิตกับส่วนที่มีชีวิตอื่น ๆ ในระบบนิเวศ

(2) ผู้บริโภค (Consumer) คือ พวกที่ได้รับอาหารจากการกินสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง ได้แก่ พวกสัตว์ต่าง ๆ แบ่งได้เป็นผู้บริโภคปฐมภูมิ (Primary Consumer) เป็นสิ่งมีชีวิตที่กินพืชเป็นอาหาร เช่น กระต่ายวัวควายและปลาที่กินพืชเล็ก ๆ ฯลฯ ผู้บริโภคทุติยภูมิ (Secondary Consumer) เป็นสัตว์ที่ได้รับอาหารจากการกินเนื้อสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารเช่นเสื้อสุนัขจิ้งจอกปลากินเนื้อ ฯลฯ และผู้บริโภคตติยภูมิ (Tertiary Consumer) เป็นพวกที่กินทั้งสัตว์กินพืชและสัตว์กินสัตว์นอกจากนี้ยังนี้ยัง ได้แก่ สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระดับขั้นการกินสูงสุดซึ่งหมายถึงสัตว์ที่ไม่ถูกกินโดยสัตว์อื่น ๆ ต่อไปเป็นสัตว์ที่อยู่ในอันดับสุดท้ายของการถูกกินเป็นอาหารเช่นมนุษย์

(3) ผู้ย่อยสลาย (Decomposer) เป็นพวกไม่สามารถปรุงอาหารได้แต่ในส่วนประกอบของสิ่งที่มีชีวิตให้ ๆ จะกินอาหารโดยการผลิตเอนไซน์ออกมาย่อยสลายแร่ธาตุต่างเป็นสารโมเลกุลเล็กแล้วจึงดูดซึมไปใช้เป็นสารอาหารบางส่วนส่วนที่เหลือปลดปล่อยออกไปสู่ระบบนิเวศซึ่งผู้ผลิตจะสามารถเอาไปใช้ต่อไป จึงนับว่าผู้ย่อยสลายเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สารอาหารสามารถหมุนเวียนเป็นวัฏจักรได้ (Ecological Society of America, 1999 : 5)

ระบบนิเวศทางธรรมชาติจัดได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยระบบนิเวศทางธรรมชาติชนิดนี้มีความหมายควบคู่กับการกำเนิดโลกรวมทั้งมีความสัมพันธ์กับคำสอนของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงให้สาวกพิจารณาธรรมชาติภายในตนเองตามความเป็นจริงว่ากายแต่ละคนมีธาตุดินน้ำลมไฟอยู่ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 10/379/307) แสดงได้ว่ามนุษย์มีส่วนประกอบจากธรรมชาติหรืออาจกล่าวได้ว่าตัวมนุษย์ก็คือธรรมชาตินั่นเองสำหรับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ภูเขาแม่น้ำสัตว์และพืชพรรณต่าง ๆ โดยเฉพาะระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิตในพระพุทธศาสนาปรากฏหลายแห่งดังพระสูตรปาสราสิสูตรความว่า “ภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจมีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสายมีท่าน้ำสะอาดดีน่ารื่นรมย์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , 12/279/303) ช้างแก้ว ม้าแก้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 10/246/185) อุบลปทุมโกมุทบุณฑริกอันผลิดอกได้ทุกฤดูกาล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 10/253/189) หมู่ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , 13/56/101) หนอน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 27/30/13. 27/151/105) โค แพะ แกะ ไก่ และ สัตว์ป่า 110 นานาชนิด (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 9/345/114) ดังมีข้อความบรรยายถึงสภาพแวดล้อมบริเวณอาศรมของพระเวสสันดร ณ เชิงเขาคันธมาทน์ว่ามีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย เช่น มีไม้ผลไม้ดอกในสระโปกขรณีมีพืชน้ำสัตว์น้ำและในป่าก็มีสัตว์ปีกสัตว์สี่เท้า

(พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ), 2554 : 364 – 365) ซึ่งทุกสิ่งที่กล่าวมานั้นก็ ได้แก่ พีชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธุกรรมว่าด้วยกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์เช่นเดียวกับกฎทางชีววิทยาทั้งหมดจิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตและเจตสิกว่าด้วยกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต เช่น การดับของจิตการรับอารมณ์ของจิตเจตสิก) กรรมนิยาม (Karmic Laws) คือ กฎแห่งกรรม คือ กฎแห่งการกระทำและผลของการกระทำว่าด้วยกฎแห่งกรรมนั่นเองและธรรมนิยาม (General Laws) อันได้แก่ กฎไตรลักษณ์ทั้ง 3 คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าด้วยกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลายเป็นกฎสากลที่ครอบคลุมความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและวัตถุและกฎข้อนี้ก็ครอบคลุมกฎนิยามทั้ง 4 ข้อข้างต้นทั้งหมดด้วย แต่อาจจะถูกเข้าใจผิดเพราะอิทธิพลของสิ่งที่ปิดบังความจริง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535 : 275)

พระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับสิ่งที่มีชีวิตโดยใช้หลักพีชนิยามในการอธิบายเนื่องจากหลักการนี้ว่าด้วยเรื่องของกฎธรรมชาติที่แน่นอนตามธรรมดาเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ที่พระพุทธศาสนาใช้เป็นกรอบในการอธิบายถึงการส่งต่อลักษณะทางพันธุกรรมจากบรรพบุรุษลูกหลานดังหลักฐานชั้นอรรถกถาที่แสดงไว้ว่า “ผลข้าวสาลีย่อมเป็นผลจากพืชข้าวสาลีอย่างเดียวรสหวานย่อมเป็นผลจากน้ำหวานรสขมย่อมเป็นผลจากพืชขม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 13/56/101) จากข้อความนี้พระอรรถกถาจารย์พยายามบอกถึงกฎธรรมชาติเรื่องการสืบพันธุ์เมื่อเราปลูกข้าวสาลีผลที่ได้ก็ต้องเป็นข้าวสาลีเท่านั้นไม่สามารถเป็นข้าวโพดหรือดอกไม้ไปได้เช่นเดียวกับความขมความหวานที่มีที่มาจากพืชที่ให้รสชาติขมหวานต่างกันยกตัวอย่างเช่นน้ำผึ้งให้รสหวานบอระเพ็ดให้รสขมเป็นต้นดังนั้นกฎแห่งการสืบทอดเผ่าพันธุ์ในบริบทนี้ คือ พุทธชีววิทยาเรื่องการสืบพันธุ์ (พันธุกรรม) ของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชสัตว์รวมถึงมนุษย์ที่ทำหน้าที่เป็นกรอบให้กับทฤษฎีการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรมของพืชของเกรเกอร์เมนเดล (Gregor Mendel) (Daintith. John; 2010 : 390) ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นปฐมบทแห่งทฤษฎีด้านพันธุกรรมเปลี่ยนถ่ายมาสู่ทฤษฎีการคัดเลือกโดยมนุษย์จะเห็นได้ว่าพีชนิยาม (Biological Laws) เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธุกรรมกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชสัตว์เชื้อโรคผ่านการสืบพันธุ์เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์โดยเฉพาะตรงกับคำว่า “พันธุกรรม” หรือ “กรรมพันธุ์” (heredity) เป็นศัพท์ทางชีววิทยาหมายถึงการถ่ายทอดหรือสืบทอดลักษณะจากพ่อแม่ซึ่งจะมียีนเป็นตัวควบคุม (วิทย์ เที่ยงบูรณธรรม, 2556 : 456) ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่าเป็นลักษณะนิสัยตลอดจนโรคหรือความวิกลวิการบางอย่างที่ลูกหลานสืบมาจากบรรพบุรุษปู่ย่าตายายหรือพ่อแม่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 781) ลักษณะดังกล่าวทั้งหมดนี้รวมเอาพืชและสัตว์เข้าไว้ด้วยกันดังนั้นคำว่าพันธุกรรมกรรมพันธุ์การสืบพันธุ์หรือการสืบทอดเผ่าพันธุ์จึงมีความหมายเหมือนกัน อีกประการหนึ่งนั้นความเป็นระเบียบของกฎนี้พระพุทธศาสนาค้นพบว่าเป็นผลมาจากการควบคุมของธัมมตาทั้ง 3 คือ สมตา (การปรับสมดุล) วัฏฏะการหมุนวนเวียน

และชีวิตการมีหน้าที่ต่อกัน อีกทั้งพี่ชนิยามยังเป็นกฎธรรมชาติในฝ่ายที่เป็นระเบียบตรงกันข้ามกับธรรมนิยามซึ่งเป็นกฎธรรมชาติในฝ่ายที่ไม่มีระเบียบมีตัวอย่างหนึ่งของระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิตที่ปรากฏในสีหสูตรได้กล่าวถึงสภาพของความอุดมสมบูรณ์ของพืช ได้แก่ ป่าเขาลำเนาไพรที่เต็มไปด้วยสัตว์ต่าง ๆ มากมายทั้งสัตว์ปีกสัตว์ป่าสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ดังข้อความที่กล่าวพรรณนาว่าภิกษุทั้งหลายในเวลาเย็นพญาราชสีห์ออกจากที่อาศัยบิดกายชำเลืองดูรอบ ๆ ทั้ง 4 ทิศบันลือสีหนาท 3 ครั้งแล้วหลีกไปหาเหยื่อโดยมากสัตว์ดิรัจฉานที่ได้ฟังพญาราชสีห์บันลือสีหนาทย่อมถึงความกลัวหวาดหวั่นและสะดุ้งสัตว์พวกที่อาศัยอยู่ในโพรงก็หลบเข้าโพรงพวกที่อยู่ในน้ำก็ดำลงในน้ำพวกที่อยู่ในป่าก็หนีเข้าป่าพวกสัตว์ปีกก็บินขึ้นสู่อากาศพญาช้างที่ถูกล่ามไว้ด้วยเครื่องผูกคือเชือกหนังที่มั่นคงแข็งแรงในหมู่บ้านตำบลและเมืองหลวงก็ตัดทำลายเครื่องผูกเหล่านั้นตกใจกลัวถ่ายมูตรและกรีสหนีไปทางใดทางหนึ่งบรรดาสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายพญาราชสีห์เป็นสัตว์มีฤทธิ์มากอย่างนี้มีศักดิ์มากอย่างนี้มีอานุภาพมากอย่างนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 21/33/51) จากข้อความในสีหสูตรจะพบว่ามีสัตว์มากมายหลายชนิดที่อาศัยกันอยู่ในระบบนิเวศน์แห่งนี้ซึ่งประกอบด้วยราชสีห์สัตว์ที่อาศัยอยู่ในโพรงสัตว์น้ำสัตว์ป่านกหรือพวกสัตว์ปีกช้างหรือจากภาณวารที่ 1 “วิสาณาราชธานีนั้นสภาชื่อคลาดีเป็นที่ประชุมของพวกยักษ์มีต้นไม้ทั้งหลายผลิผลเป็นนิจด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูงนกกะเรียนและเสียงขับกล่อมจากนกดูเหว่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 11/281/227)

จากผลของการอาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีก็ย่อมส่งผลต่อจิตใจของผู้อาศัยอยู่เป็นไปตามกฎของจิตนิยาม (Psychic Laws) คือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตและเจตสิกพระพุทธศาสนาค้นพบว่าคนเราประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ 2 ส่วน คือ ร่างกายและจิตใจจิตนิยามคือกฎธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตเท่านั้นกระบวนการของความคิดพระพุทธศาสนาเชื่อว่าสัตว์โลกประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตคือจิตจิตในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งต่างหากจากกายในฐานะที่เป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากกายจิตก็มีกฎเกณฑ์ในการทำงานเปลี่ยนแปลงและแสดงพฤติกรรมเป็นแบบฉบับเฉพาะตัวจิตนิยาม ได้แก่ นามธาตุคือจิตและเจตสิกที่เป็นธรรมธาตุ (พระอธิการสุวิทย์ จกฺกธมฺโม (ปล้องไม้), 2556 : 42-43)

นอกจากนั้นแล้วพระพุทธเจ้ายังทรงแสดงคุณประโยชน์ของการอยู่อาศัยตามธรรมชาติว่าธรรมชาติให้อากาศบริสุทธิ์ทำให้มีสุขภาพดีให้ความสุขเป็นฌานสุขดังนั้นพื้นที่ป่าจึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรทางจิตเป็นอย่างยิ่งและพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการดำเนินชีวิตอยู่ในป่าตามธรรมชาติเช่นตามป่าโคนต้นไม้มีเรื่องเล่าว่าสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่งแคว้นโกศลสมัยนั้นมาณพหลายคนซึ่งเป็นศิษย์ของพราหมณ์การทวาชโคตรคนหนึ่งเป็นคนหาฟืนพากันเข้าไปยังราวป่านั้นแล้วได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งบัลลังก์ตั้งพระกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้าอยู่ในราวป่านั้นจึงเข้าไปหาพราหมณ์ภารทวาชโคตรถึงที่อยู่ได้กล่าวกับพราหมณ์ภารทวาชโคตร

ดังนี้ว่า “ขอท่านพึงทราบพระสมณโคดมประทับนั่งคู่บัลลังก์ตั้งพระกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้า อยู่ในราวป่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 15/709/204)

สรุปความได้ว่าระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิตมีทั้งสัตว์ดอกไม้ต้นไม้หมู่นกนกยูงนกกระเรียน และนกดุเหว่าสัตว์น้ำสัตว์ป่าสัตว์ปีกช้างม้าโคหมูหนอนโคแพะแกะไก่สุกรจำพวกดอกไม้ ได้แก่ อุบลปทุม โกมุทบุณฑริกนอกจากนี้ยังปรากฏว่ามียักษ์และต้นไม้สัตว์และมนุษย์

สรุป

ประเภทของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือ (1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) เช่น ป่าไม้ภูเขาแม่น้ำสัตว์ปาประกอบด้วย 1.1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Natural Ecosystems) ได้แก่ อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติเช่นอุณหภูมิดินฟ้าอากาศสิ่งแวดล้อม เกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด 1.2) ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems) ได้แก่ พืชนิยาม (Biological Laws) คือกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธุกรรมและจิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตและเจตสิก (2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม (Cultural Ecosystems) เช่นชุมชนอาคารยานพาหนะกฎหมายประกอบด้วย 2.1) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Material Culture Ecosystems) ได้แก่ ที่อยู่อาศัยวัดวิหารบ้านเรือน สระน้ำเป็นต้น 2.2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Non-Material Culture Ecosystems) ได้แก่ ประเพณีวัฒนธรรมศาสนาระบบเศรษฐกิจการเมืองการปกครองกฎหมายกฎระเบียบการจัดความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม เป็นต้น

นิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนานั้นหมายความรวมถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นและสภาพแวดล้อมในแต่ละแห่งมีความสำคัญที่แตกต่างกัน เช่น สภาพแวดล้อมที่มีลักษณะสงบเงียบสงัดเหมาะเป็นที่บำเพ็ญเพียรสภาพแวดล้อมที่ประกอบด้วยพืชหลากหลายชนิดก็เป็นแหล่งของยารักษาโรคเป็นแหล่งที่อยู่ที่อาศัยที่เรียกได้ว่าเป็นปฏิรูปเทสวาสะ คือ มีระบบนิเวศที่ดีสำหรับการอยู่อาศัยและใช้ปฏิบัติธรรมและยังต้องประกอบด้วยกัลยาณมิตรหรือคนดี หากสถานที่ใดไม่เหมาะสมและไม่มีคนดีหรือกัลยาณมิตรสถานที่นั้นก็ยังไม่ได้ชื่อว่าปฏิรูปเทสเพราะปฏิรูปเทสวาสะมีความหมายครอบคุลมถึงถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์และเป็นสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการอบรมพัฒนาตนเองด้วย

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2548). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด.

_____. (2555). พุทธธรรมฉบับปรับขยาย. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ). (2554). สำรวจสิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. บทความวิชาการ. รวมบทความสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2554 : 364 – 365.

_____. (2554). สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตประจำปี 2554. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอธิการสุวิทย์ จกฺกธมฺโม (ปล้องไม้). (2556). การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2535). วิสุทธิมรรคแปลภาค 1 ตอน 1. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

วิทย์ เที่ยงบูรณธรรม. (2556). Nation's Most Comprehensive Dictionaries: Medical Sciences Dictionary (พจนานุกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์). (พิมพ์ครั้งที่ 41). กรุงเทพฯ: ดวงกมลพับลิชชิ่ง.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี. (2528). “คุณวัด”. วารสารใบลาน. ฉบับที่ 5. 2528 : 10.

Clifford Geertz. (1963). Agricultural Invorution: The Process of Agricultural Change in Indonesia. Berkeley: Univercity of California Press.

Daintith. John; Elizabeth Martin (eds.). (2010). A Dictionary of Science. (6th ed.). New York: Oxford University Press.

Ecological Society of America. (1999). "Biodiversity and Ecosystem Functioning: Maintaining Natural Life Support Processes". Issues in Ecology. Number 4 Fall 1999 : 5.

Harris. M.. Cow. Pigs. (1975)Wars and Witches: The Riddles of Culture. ZLondon:Hutchinson & Co.

Julian H. Steward. (1972).Theory of Culture Change : The Methodology of Multilinear Evolution. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

National Research Council. (2010).America's Climate Choices : Panel on Advancing the Science of Climate Change. Washington. D.C.: The National Academies Press.

Odum. E. P .; Barrett. G. W. (2005). Fundamentals of Ecology. (5th ed.). Georgia: Thomson Brooks Cole.